

Kazimierz Orzechowski

"Der deutsche Aphorismus im 20. Jahrhundert. Spiel, Bild, Erkenntnis",
Friedemann Spicker, Tübingen 2004
: [recenzja]

Studia Germanica Gedanensia 14, 315-320

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Friedemann Spicker, *Der deutsche Aphorismus im 20. Jahrhundert. Spiel, Bild, Erkenntnis*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2004, 1000 S.

Friedemann Spicker – rocznik 1946, studia w zakresie germanistyki odbył na uniwersytecie w Kolonii, tam też w 1973 roku uzyskał stopień doktora filozofii. Spośród kilku jego zatrudnień zawodowych wymienia się: pracownik naukowy, wolny naukowiec, wolny pisarz naukowy, lektor, Assistant Professor. Po latach pracy na uniwersytetach w Kolonii, Amsterdamie i Seulu pracuje obecnie jako nauczyciel w niepełnym wymiarze godzin w Abendgymnasium Rhein-Sieg Siegburg.

Największym polem aktywności naukowej i pisarskiej Friedemanna Spickera jest aforystyka, a to dlatego, że gromadzi aforyzmy, opisuje ich morfologię, przeprowadza wiwisekcję wewnętrznej struktury, tworzy z nich różnorakie typologie, bada status gatunku w aspekcie synchronicznym i diachronicznym, ustala sieć powiązań w obrębie krótkich i długich form literackich oraz w kontekście całego systemu literackiego. Poza tym także aforyzmy wymyśla i pisze. Tak naprawdę i na pewno do końca nie wiadomo, co on jeszcze z tymi aforyzmami wyprawia, tak że zupełnie uzasadnione wydaje się pytanie, jakie – jako członkowi Kölner Männer-Gesangverein – zadał mu podczas wywiadu – Frank Lorentz, a mianowicie: czy również śpiewa aforyzmy (zob. *Die Kunst, sich kurz zu fassen*, „Welt am Sonntag”, 14. November 2004).

Do prezentowanej tu książki, czy też raczej księgi albo wręcz megaksięgi, i to zarówno ze względu na jej rozmiar zewnętrzny (1000 stron tekstu złożonego borgisem!), jak i ze względu na jej wymiar wewnętrzny (zawartość informacyjna i stopień jej sproblematyzowania trudne do ogarnięcia!), Spicker dochodził latami małymi krokami: recenzjami, przyczynkami, artykułami, rozprawami zamieszczanymi w czasopismach fachowych lub publikacjach zbiorowych. Pierwszą książkę wydał w 1997 roku pt. *Der Aphorismus. Begriff und Gattung von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1912* (de Gruyter, Berlin/New York; prawie 500 stron!). Można ją traktować jako nawiązanie do dzieła i jego kontynuację autorstwa innego olbrzyma wśród aforystologów – Gerharda Neumanna *Ideenparadise. Aphoristik bei Lichtenberg, Novalis, Friedrich Schlegel und Goethe* (Wilhelm Fink Verlag, München 1976; 864 strony!).

Dwa lata później, w roku 1999, wydał dobrze wyselekcjonowaną – według własnych subiektywnych kryteriów doboru – antologię zatytułowaną *Aphorismen der Weltliteratur* (Philip Reclam jun., Stuttgart), zawierającą utwory 55 aforystów z różnych literatur, głównie europejskich. Trzeba zaznaczyć, że nie jest to zwykła antologia, jakich na obecnie skomercjalizowanym rynku wydawniczym corocznie ukazują się dziesiątki, ale antologia, która może służyć różnorakim celom, jej użyteczność pomnażają bowiem zawarte w suplemencie

(ponad jedna trzecia objętości) indeksy: tematyczny i autorów z biografiami uwzględniającymi pierwodruki lub wydania dzieł, z których dokonano wyboru, oraz literaturę przedmiotu. W oddzielnej części suplementu pomieszczono bibliografię antologii aforystyki światowej i poszczególnych literatur oraz podstawowych opracowań historyczno- i teoretycznoliterackich. Suplement zamyka posłowie, w którym autor objaśnił termin „aforyzm”, skreślił krótką historię gatunku oraz wyjaśnił wybór tekstów i ich uporządkowanie w antologii.

W następnym roku, 2000, wydał *Studien zum deutschen Aphorismus im 20. Jahrhundert* (Max Niemeyer Verlag, Tübingen; tylko 220 stron!) skupione wokół trzech tematów, stanowiących jednocześnie trzy główne – poza wstępem, wykazem źródeł i literatury przedmiotu oraz indeksami nazwisk i rzeczowym – części książki, a to: „Aforyzm ekspresjonistyczny”, „Niemiecki aforyzm w czasie narodowego socjalizmu” oraz „Liryka i aforyzm. Teksty na granicy gatunku w niemieckojęzycznej literaturze po 1945 roku”. Z perspektywy roku 2004, roku wydania omawianej tu monografii, można powiedzieć, że *Studia* stanowią swego rodzaju uwerturę do tematu „Niemiecki aforyzm w 20. stuleciu” oraz demonstrację właściwej autorowi metody badawczej i sposobu prezentacji wyników uzyskanych za jej pomocą: skrupulatne zebranie i misterne ułożenie korpusu aforystyki określonego twórcy, okresu i obszaru, pedantyczny jego opis uwzględniający wpływy, tematy, formy, typy. Całość tego procesu badawczego wieńczą syntetyczne wnioski w każdym rozdziale. Materia zaprezentowana w *Studiach* po pewnych modyfikacjach redakcyjnych i kompozycyjnych została włączona w obręb omawianej monografii i wypełniła zaledwie jedną piątą jej zawartości.

W przedmowie do swej megaksięgi Spicker wyjawia, że powstała ona, podobnie jak i poprzednio wspomniane publikacje, jako realizacja powziętego w połowie lat 70. ogólnego planu badawczego nad aforyzmem; bezpośrednio jest zaś kontynuacją doprowadzonej do 1912 roku historii aforyzmu niemieckiego, opublikowanej w 1997 roku u Gruytera. Już w listopadzie tego samego roku rozpoczął pisanie (Spicker pracuje bez chwili wytchnienia!) monumentalnego dzieła, a główny zrab manuskryptu ukończył w grudniu 2001, uzupełnienia wprowadzał jeszcze do końca 2002, a pojedyncze dodatki bibliograficzne – nawet na początku 2004 roku, czyli roku wydania. Jest pewnie tajemnicą autora, Joanny Boy, która tekst złożyła, oraz wydawnictwa, jakim to przypadkiem lub celowym zabiegiem udało się ten tekst pomieścić na równo 1000 stronach formatu 156 × 229 mm. Czyżby oni wszyscy pracowali pod hasłem: „1000 stron na trzecie tysiąclecie!”?

Ta magiczna liczba stron tekstu to nieistotna ciekawostka. O wiele bardziej interesująca jest równo 1000-stronicowa treść książki, jej zawartość informacyjna i kompozycja. Tę ostatnią tworzą trzy części oznaczone dużymi literami alfabetu, a więc: „A. Wprowadzenie” (s. 1–61), „B. Aforyzm w pierwszej

połowie stulecia” (s. 63–448), „C. Aforyzm w drugiej połowie stulecia” (s. 449–883) oraz nieoznaczona żadną numeracją a licząca ponad 110 stron bibliografia i indeksy: osobowy i rzeczowy (s. 885–1000). Każda część dzieli się na rozdziały ponumerowane liczbami rzymskimi, te zaś z kolei (nie wszystkie) dzielą się na podrozdziały pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia oznaczone numeracją wielorzędową. Wszystko to razem tworzy logiczną całość semantycznego trójkąta wyznaczonego kluczowymi słowami podtytułu: *Spiel, Bild, Erkenntnis*.

Nie sposób w kilkustronicowym omówieniu streścić choćby pobieżnie i sprawozdawczo zawartość całej monografii. Spróbujmy przynajmniej ujawnić, co kryje się za formułami tytułowymi poszczególnych części kompozycyjnych. I tak: 60-stronicowe „Wprowadzenie” w pierwszym rozdziale zawiera sformułowanie problemu, prezentację ustaleń dotyczących historii gatunku oraz określenie aforyzmu, dalej: stan badań, który autor ocenia jednym lakonicznym zdaniem: „Der Aphorismus ist ein Niemandland” (s. 9) i na poparcie tej konstatacji przytacza świadectwa obecności (raczej nieobecności) aforyzmu w historiach, encyklopediach i leksykonach literatury niemieckiej. Ukazuje także inny obraz stanu badań wyrażający się w całkiem okazałej liczbie opracowań szczegółowych. W drugim rozdziale sięga do korzeni 19. wieku, przypomina tradycję austriacką z charakterystyczną dla niej formułą: „Der Aphorismus ist die österreichische Form des Pholosophierens” oraz liczne grono twórców spod szyldu Wiedeńskiej Szkoły Aforystów. Następnie kreśli ekskurs o recepcji Nietzschego w twórczości pisarzy niemieckojęzycznych. Rozdział i zarazem część wprowadzającą kończy tekst poświęcony aforyzmowi na przełomie wieków 19. i 20.

Część o niemieckojęzycznym aforyzmie w pierwszej połowie 20. stulecia rozpoczyna rozdział o sytuacji gatunku po przełomie wieków, charakteryzującej się kontynuacją wypróbowanych modeli gatunkowych, realizowanych w tzw. aforystyce serca (*Aphoristik des Herzens*), okrucinach myśli (*Gedankensplitter*) i tradycyjnej moralistyce. Obok tej tradycji widoczny w tym okresie staje się nurt aforystyki podejmującej problematykę światopoglądową i naukową (*Weltanschauungsaphoristik*) oraz aforystyki nacechowanej znamionami impresjonizmu i symbolizmu. Dla tych, którzy przekonani są o tym, że aforyzm jest gatunkiem wybitnie męskim, interesujący może się wydać tekst o aforystyce kobiecej (*Frauenaphoristik*). Dalej autor omówił takie tematy, jak aforyzm austriacki po przełomie wieków, rola 19-wiecznej tradycji, pozycja Karla Krausa oraz twórczość aforystów pozostających w jego kręgu, a więc zagadnienie recepcji jego aforystki.

Drugi rozdział tej części to aforyzm niemieckojęzyczny w latach 1910–1933/38 i jego ekspresjonistyczne nacechowanie. W nurcie tej odmiany

gatunku specjalną uwagę zwrócił autor na aforyzm austriacki, pozycję Franza Kafki, zagadnienie konserwatyzmu, wpływ felietonu jako swoistego produktu wiedeńskiej kawiarni, eksperymentatorską rolę Roberta Musila i próby sfunkcjonalizowania aforyzmu w obrębie innych gatunków: autobiografii, powieści i eseju. Odrębne miejsce w tym rozdziale zajął aforyzm z czasów Republiki Weimarskiej z reprezentatywną odmianą konserwatywną oraz polityczno-satyryczną, a także aforyzm o tendencjach nacjonalistycznych.

Nacjonalizm i emigracja to temat trzeciego rozdziału tej części monografii z takimi zagadnieniami, jak aforyzm i nacjonalistyczna teoria literatury, przysłowie i aforyzm w czasach nacjonalizmu, aforyzm emigracji wewnętrznej, aforyzm i uchodźstwo. W następnym rozdziale, czwartym, autor zajął się relacjami aforyzmu i nauki, opisuje więc miejsca styczne aforyzmu i filozofii, rolę aforyzmu w marksizmie i teorii krytycznej, w filozofii analitycznej, w filozofii religii i na innych obszarach nauki oraz w obrębie prawa, naukach o sztuce i w pokrewnych dyscyplinach wiedzy, konfrontuje teorie aforyzmu z aforystyczną praktyką. Dygresyjnie zajął się modą ekscerpowania aforyzmów z twórczości pisarzy i układania antologii specjalnego przeznaczenia, tzw. Brevier- »Aphorismen«. Drugą część monografii kończy podsumowanie: „Aforyzm w polu napięcia między nauką a literaturą”.

Trzecią część dzieła zaczyna Spicker rozdziałem o aforyzmie z początków Republiki Federalnej i dowodzi, że rok 1945 nie był „godziną zero” w historii gatunku, a jedynie konwencyjnie, w celach metodologicznych, przyjętą cezurą. Wskazuje na odrodzenie gatunku w czasach Adenauera i określa tę odmianę historyczną mianem chrześcijańsko-konserwatywnej, która przemieniła się później – jak to określa – w Lebenshilfe- i Erbauungsaphoristik. Następnie zajął się zinwentaryzowaniem aforystyki kobiecej powstałej po 1945 roku. Rozdział zakończył uwagami o tradycyjnie pod względem formy i treści zorientowanej aforystyce z lat 1950–1970, wskazując jednocześnie na jej aspekty innowacyjne. Przedmiotem drugiego rozdziału jest twórczość kontynuatorów aforyzmu austriackiego po przełomie wieków, a więc wiążące się z tym kwestie konserwatyzmu, tradycji kawiarnianej i upolitycznienia. Trzeci rozdział przeznaczył Spicker dla aforyzmu szwajcarskiego, którego historię zamknął w formule: „Vom Einzelgängertum zu Politisierung und Postmoderne”. Polem obserwacji badawczej w czwartym rozdziale stał się aforyzm w DDR, którego cechą była nieodpowiedzialność i ścisły związek z afirmatywną satyrą, chociaż – odnotujmy gwoli sprawiedliwości – dostrzeżony został związek aforyzmu z opozycją.

W szóstym rozdziale (piąty stanowi podsumowanie tematu o aforyzmie niemieckim w latach 1945–1970) została ujęta historia aforyzmu w Republice Federalnej po 1970 roku. Na wstępie autor wyodrębnił odmianę aforyzmu

socjalkrytycznego i omówił twórczość Theodora Adorna i jego następców, dalej: związek aforyzmu i satyry, modę na kalambury i „zdania kandyzowane”, regres gatunku, kontynuację klasycznej moralistyki, odrodzenie tradycji hipokratejskiej, pojawienie się tzw. aforyzmu pragmatycznego. Rozdział kończą uwagi o aforystyce trywialnej (Trivialaphoristik).

Siódmy rozdział „Na granicy gatunku” przynosi obserwacje dotyczące relacji pomiędzy aforyzmem i słownikiem, aforyzmem i esejem (Erwin Chargaff, Albrecht Fabri, Max Bense), aforyzmem i liryką (Elazar Benyoëtz), wreszcie – aforyzmem i dziennikiem (aforyzm jako zapiska w dziennikach takich pisarzy, jak: Ernst Jünger, Elias Canetti, Wolfdietrich Schnurre, Peter Handke). Końcowy tekst tego rozdziału to uwagi o postmodernistycznym fragmentaryzmie (Botho Strauß, Franz Josef Czernin). Główny korpus monografii zamyka – jako rozdział ósmy – podsumowanie o aforyzmie niemieckojęzycznym w latach 1970–2000.

Niezwykle ważną i godną podziwu część dzieła Spickera stanowi bibliografia, i to nie tylko z tego względu, że liczy ona ponad 110 stron tekstu złożonego *petitem*, ale ze względu na jej kompletność i wartość dokumentacyjną. Dokumentuje ona bowiem w pierwszej części twórczość aforystyczną, czyli literaturę podmiotową, około 650 autorów, stanowiącą podstawę opisu i materiał egzemplifikacyjny dla formułowanych wniosków, oraz nie mniej liczną literaturę przedmiotową, która unaocznia zarówno stopień krytycznego zainteresowania aforystyką poszczególnych twórców, jak i ich rangę. Literatura przedmiotu stanowiła też pole konfrontacji dla refleksji krytycznej badacza ujętej w postaci zobiektywizowanych wniosków i sądów oceniająco-wartościujących mających sankcję rozstrzygającą. Druga część bibliografii zawiera ogólną literaturę sekundarną (ponad 400 pozycji) w przeważającej liczbie – co oczywiste – niemieckojęzyczną, ale reprezentowane jest literaturoznawstwo angielskie, francuskie, włoskie, hiszpańskie, a nawet – co już nie jest takie oczywiste – polskie. Świadczy to o znakomitej orientacji autora zarówno w zakresie rodzimej aforystologii, jak i krajów ościennych.

Dzieło wieńczy indeksy: osobowy i rzeczowy. Ten ostatni zawiera nazwy gatunków spokrewnionych z aforyzmem oraz wchodzących z nim w różnorakie związki. Uwzględniono również nazwy prądów filozoficznych i estetycznych, które oddziaływały na aforyzm bądź to koniunkturalnie, bądź dekoniunkturalnie. Aparatura indeksowa czyni monografię wielce użyteczną, można ją bowiem użytkować na różne sposoby: systematycznie i wyrywkowo – jak leksykon lub encyklopedię wiedzy o aforystyce niemieckiej 20. wieku.

Monografia Friedemanna Spickera to dzieło zupełnie wyjątkowe, zarówno autor, jak i wydawca zapewнили sobie trwałe miejsce w aforystologii niemieckiej i ukazali wzór (trudny do naśladowania!) postępowania badawczego

filologom, dla których ich rodzima aforystyka nadal jest dziedziną niczyją. Można mieć też pewność, że Spicker jako badacz aforyzmu nie powiedział jeszcze ostatniego słowa; wcale bym się nie zdziwił, gdyby w czasie zupełnie nieodległym objawił się nam jako autor monumentalnej summy aforystologicznej, i to nie tylko niemieckiej, ale powszechnej. Friedemann Spicker ma do tego kwalifikacje.

Kazimierz Orzechowski (Gdańsk)